

O EREMITORIO DE A MISERELA: A BARCA DE SAN AMARO

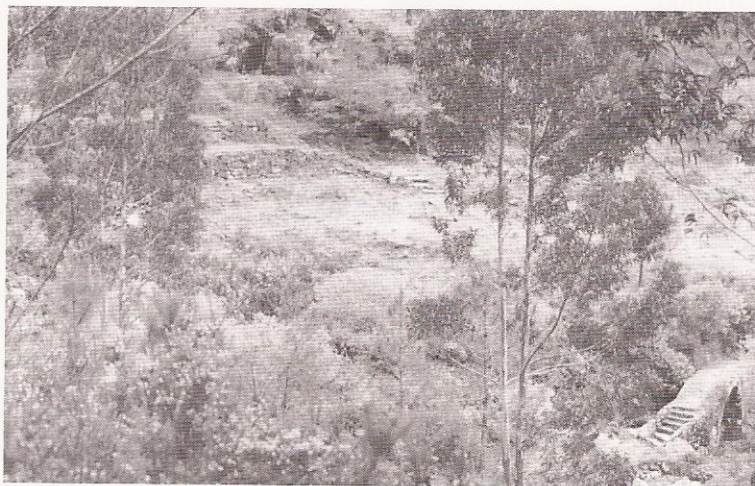
Por: José Carlos Vidal Suárez

Durante o último tercio do século XIV adquiren grande importancia en Galicia as casas e institucións eremiticas, gracias, sobre todo, ó labor de Fray Gonzalo Mariño, un fraile franciscano cuxa orixe descoñecemos, se ben García Oro considera como probabilísima hipótese que pertencese á estirpe dos Mariño de Lobeira. O caso é que no último decenio dese século xurdiron multitude de novas fundacións, promovidas sobre todo por Gonzalo Mariño, entre elas San Juan da Miserela; así alomenos aparece xa citada nunha bula de Benedicto XIII en setembro de 1407, xunto con outras seis novas fundacións.

O mosteiro instálase seguindo uns patróns comúns á maioría dos conventos da época. Así, sen renunciar de todo ó illamento, mantén unha distancia prudencial respecto a “la vila da Prova”, ademais a terra é de boa calidade media, rodeada de bosques e xenerosamente regada polo río, co que podía contar cun pastizal de reducidas dimensións e arborado para madeira e leña. Se ben o abrupto do terreo significaba unha seria contrariedade, sobre todo para os cultivos, polo que estes se debían realizar algo alonxados do mosteiro, nun lugar que aínda hoxe conserva como topónimo *A Granxa*, e que, como era corrente, tiña ó seu fronte un monxe labrego ou mestre que se ocupaba de suministrar os produtos agro-gandeiros ó cenobio que a xulgar polos seus restos e dadas as cifras coñecidas doutros mosteiros, non resultaría aventurado pensar que por eses anos contase con algo máis de media ducia de moradores.

Sen dúbida, a fundación do novo oratorio quedou moi facilitada ó existir na paraxe unha ermida preexistente, tal e como queda patente nos documentos fundacionais, ó afirmar que se constrúe sobre un eremitorio anterior.

Aínda que nada sabemos sobre este eremitorio, cabe sinalar un par de detalles que poden poñernos sobre a pista da súa probable orixe, aínda que para elo teñamos que poñer a traballar a nosa imaxinación, cousa pouco recomendable

Na parte inferior dereita da fotografía vemos a ponte que chaman romana e que foi reformada nos anos 80 engadíndoselle unhas horrendas escaleiras. O único sentido da ponte é acceder ó mosteiro polo que o máis probable é que sexa de orixe medieval. Arriba, á esquerda, vemos os restos do mosteiro.

nos medios académicos, aínda que inevitable nun caso como o noso, no que hai unha completa ausencia de documentación e o traballo arqueolóxico é inexistente.

Sabemos que a ermida é anterior a finais do século XIV, no que se constrúe o novo mosteiro, e sabemos tamén que ó menos existía unha máis seguindo o curso do río Barbanza, a uns 2 quilómetros río arriba, aínda que pola falla de escavacións é difícil facer conxecturas, esta non debería ser posterior ó

século XV. O sitio é moi difícil de localizar, de feito levoume máis de dous anos atopalo e tan só o fixen despois de que unha persoa que coñecía o lugar me levase ata el. O que me empuxara a esa búsqueda era a existencia dun curioso topónimo conservado entre as xentes de Sta. Cruz de Lesón, “A Corte do Santo”. O lugar atópase a uns 10 metros de altura sobre o curso do río, xusto nunha revolta no que baixa moi encaixado. Presenta unha plataforma artificial sobre a que se asentan as ruínas dunha probable ermida, que mira ó outro lado da vaguada. Un lugar idóneo para a meditación.

En canto ó eremitorio sobre o que se asenta o convento de San Juan da Miserela, é unha pequena planicie na confluencia de dous ríos, o arroio San Xoan e o río Barbanza. Chégase ata el cruzando unha ponte á que chaman romana, aínda que probablemente sexa da época do mosteiro. Pero hai un elemento máis, algo que chama moi poderosamente a atención e que vai a constituir o principal apoio da nosa posterior argumentación.

A uns 50 metros das ruínas do convento, ó pé do río Barbanza, que corre perforando profundamente a pedra e formando piscinas naturais, dando lugar a unha paraxe realmente magnífica, está a chamada “Pedra da Barca”, coñecida tamén como “Barca de San Amaro” ou “Barca de San Xoan”¹. En Galicia temos, a parte desta, dúas máis: a de San Andrés de Teixido e A Virxe da Barca de Muxía.

¹ Este último nome, probablemente, é posterior ós anteriores, influencia, sen dúbida, do establecemento a finais do século XIV do mosteiro de San Juan da Miserela.

O simbolismo da barca é común practicamente a todas as mitoloxías e o mundo celta non é unha excepción. Máis pola contra, existe unha amplísima literatura celto-irlandesa sobre o tema das navegacións de heroes e santos celtas. É a barca de Manannan empregada polos fillos de Tuireann, a barca de San Brandán e tamén é a barca empregada para trasladar o corpo do rei Arturo a Avalon e cuxo parecido coa barca de pedra que trasladou o corpo de Santiago a Iria Flavia parece evidenciar a cristianización dun relato pagano moi anterior. Neste mesmo sentido deberíamos citar a chegada dun santo morto, identificado con San Vicente de Zaragoza, nunha barca sen timonel, ó Cabo San Vicente, chega acompañado de “dous corvos” que montan garda na capela á que é conducido o seu corpo, co fin de protexelo “de los moros”²

Detalles do cruceiro de San Amaro, no fuste vemos unha representación do mesmo, identificado aquí con San Mauro

Debemos pensar que o mar era a fronteira co Máis Alá. Do mar sae a Santa Compañía³ e cando se retira faino tamén polo mar. A este respecto hai que mencionar que un dos aspectos de Xúpiter aparece baixo o nome de *Manannan* en Irlanda, e aínda puidera confundirnos que apareza baixo a forma dun navegante e que sexa considerado coma un deus das augas; en realidade, este aspecto marítimo é tan só circunstancial, pois a súa principal calidade é a do señor do “*sidh*” o mundo de ultratumba; unicamente porque dito mundo só é accesible polo mar, chegou a converterse *Manannan* nun deus mariño, ou quizais fose ó contrario, coma deus do mar quedou identificado coma Señor do Outro Mundo e deus da morte. Como nos sinala J. Caridad Arias, este Señor do Máis Alá soe nomearse coa raíz K-r/C-r ou G-r, nomes como Gerión ou lugares como Corrubedo virían precisamente de aquí. Tamén Coroso⁴ (praia de ribeira) ou Couso (Aguiño) estarían relacionadas con isto. Pensemos que todos estes sitios presentan saíntes rochosos polo que

servirían como sitios de saída ou puntos de embarque das almas cara ó Outro Mundo. Así, moitos promontorios e illas terían esta función, especialmente os de aspecto máis sobresaínte. Constituían, en definitiva, barcas de pedra cara o máis alá do mar da morte. As illas Orcadasé un claro exemplo disto, de feito a mesma palabra *orc* ten, en lingua celta, un significado equivalente a “letargo”, “morte” e de feito se lle relaciona con *porkos*, “cerdo”, animal estreitamente vinculado ó Outro Mundo; por outra parte, o radical *Or-/Ur-*, contido nesta palabra, está relacionado coa palabra “agua”, símbolo do Máis Alá, e, por certo, neste sentido poderíamos citar tamén ó *Urco*, ser mítico galego, que sae do mar para anunciar a morte daquel que o ve.

Podemos entender así mellor como, neste mundo de símbolos, a barca ideal para cruzar ou chegar ó Outro Mundo ou Paraíso debía ser de pedra, pois entre a pedra e a alma existe unha estreita relación.⁵

Alonso Romero pon en relación estas barcas cos *Immrama* ou navegacións que se nos relatan naquelas lendas irlandesas. Pero tamén en Galicia temos o relato dunha navegación realizada por un monxe, un tal Trezenzonio, na

² Non esquezamos que a tradición de Santiago Apostol xira entorno ó santo-morto chegado nunha barca de pedra dende o mar ou Mas Alá, con todo o simbolismo que todo isto leva implícito. Ademais invocábaselle coma un santo-guerreiro (recordemos a súa participación na batalla de Clavijo). Conserva, polo tanto, o aspecto de deus-guerreiro, tan importante no Lug celta (cuxo símbolo, por certo é o corvo) e o rei Arturo.

³ Non me resisto a comentar aquí o feito de que a Santa Compañía conserva elementos que parecen poñelo en relación co exército de mortos que Wotan-Odín (cuxo parecido co Lug celta é máis que evidente) ten ás súas ordes. Pensemos que, en realidade, o cruceiro xoga un papel esencial nos seus percorridos, pois estes marcan sempre o seu traxecto. Se a isto engadimos que as confrarías de guerreiros en torno a Bandua (tema moi ben estudado por Blanca García Fernández-Albalat), non só agrupa a guerreiros vivos senón que á súa morte pasan a formar parte dunha procesión de guerreiros mortos, teremos como resultado que a orixe primitiva da Santa Compañía poda estar en relación con isto. Repetindo a mesma confraría no Máis Alá, esta Santa Compañía está integrada polos mortos dunha *civitas populus*, dun *territorium* e cando sae faino coa intención de integrar nas súas filas a un daqueles guerreiros que formaran parte da confraría. É interesante comprobar como determinados cruceiros serven de protección a todo aquel que se atopa coa Santa Compañía, pois tocándoo líbrase dela, xa que nunca pode penetrar no espazo sagrado que consagra e delimita o territorio, e tan só pode pasar polo seu lado. Este carácter protector do cruceiro non só se manifesta no mítico, senón tamén no social e político. En A Pobra do Caramiñal, no século XVIII, un home, cando era perseguido polo señor de Xunqueiras, librouse del tocando un antigo cruceiro, que se atopaba na Praza de Galicia (actualmente desaparecido, aínda se conservan as súas pezas en diferentes lugares) que dividía as terras deste señor coas do Deán de Santiago.

⁴ De la Coro, tan abundante en Galicia, e que levaría o típico sufixo os(s)o, que frecuentemente acompaña a nomes de divinidades.

⁵ Diccionario dos símbolos. J. Chavalier e Alan Gheerbrandt. (p. 828).

procura do Paraíso. Trátase dun manuscrito de comezos do século XI dado a coñecer por Díaz e Díaz e que presenta un asombroso parecido tanto cos *Immrama* irlandeses como coa lenda de Breogán relatada no *Lebbar Gabala*. Trezenzonio chega a Galicia trala invasión árabe, encontrándoa despoboadada. No seu camiño chega ó Faro de Brigantium, ó que sube e no que se atopa un enorme espello o cal, polas mañáns, cos primeiros raios do sol, produce tal esplendor que daba unha completa visión de todo canto había no mar, e é así como ve por tres veces unha lonxana illa, chamada Solistición, á que lle entran desexos de viaxar. Constrúe unha barca e tras uns días de navegación chega a ela, percórrea e descobre un templo dedicado a Sta. Tecla, todo decorado con ouro, mármore e repleto de tesouros. Nel están tamén as tumbas de Cirilo e Flavio. Nesta illa a súa vida transcorre nunha perfecta calma de espírito, ata que pasados sete anos un anxo lle advirte que debe regresar. Pero Trezenzonio incapaz de abandonar a benaventuranza lograda desobedece. Sofre así o castigo de ver o seu corpo cuberto de chagas e como a súa vista vaise apagando ata quedarse cego. Implora o perdón divino e obteno regresando nunha barca máxica na que leva alimentos que, en canto toca terra, podrecen. Chega ó mesmo faro do que partiu que agora está na súa maior parte derruido ó igual que a cidade de Cesárea, próxima a el. En cambio Galicia atópase xa parcialmente repoboadada. Trezenzonio emprende a viaxe a Tui para atoparse co bispo Adelfio que o educara na súa infancia. Así finaliza o relato. Aínda foi publicado por primeira vez en 1918 permanecía practicamente descoñecido ata que, en 1985, Manuel C. Díaz y Díaz o incluíu no seu libro *“Visiones del Más Allá en Galicia durante la alta edad media”*

Felipe Senén chama a atención sobre o detalle do espello pois considera que este elemento o diferencia das fontes manexadas tradicionalmente na lenda de Hércules contra Gerión documentada literariamente desde o século XIII na *Estoria de Espanna* de Alfonso IX, pois nin aquí nin nos relatos posteriores aparece ningunha mención de espello algún, agás na *Crónica General del Licenciado Molina* donde tamén se fai mención dun espello: “... y lo que algunos quieren dezir que había aquí un gran espejo do se parecían las naos que en alta mar y más lejos navegaban...” Ata agora barallábase a posibilidade de que Molina manexase unha fonte diferente á de Alfonso IX, a recuperación deste manuscrito non só confirma isto senón que ademais demostra que esta fonte debía ser notablemente máis antiga, pois como demostrou Díaz y Díaz esta narración é, sen lugar a dúbidas, moi anterior ó século XIII, situándoa entorno ó primeiro cuarto do S.XI.

Polo seu excepcional interese nos detivémonos brevemente neste episodio aínda que para a nosa análise só

nos interesa o feito de que os *Immrama* ou navegacións non son alleas ó panorama galego altomedieval. Vaíamos agora á nosa barca.

Na súa viaxe por Galicia en 1745 o Padre Sarmiento cítanola de pasada cando di, referíndose ó río Barbanza, que na súa orella *se ve una piedra que llaman el barco, y dicen que en él vino San Juan y otras pataratas semejantes*⁶. En realidade aquí a tradición oral di, indistintamente, que nela chegou San Juan ou San Amaro, perseguido polos mouros, e cando xa navegaba río arriba, a punto de ser alcanzado, pediulle a Deus que o protesexe. Quiso Deus oír as súas súplicas e, a medida que el pasaba, lanzou grandes pedras río abaixo aplastando os seus inimigos⁷. Alí mesmo fundou unha ermida. No lugar habitado máis próximo ós restos do mosteiro e “A Pedra da Barca” levántase a aldea de Santa Cruz de Lesón, donde hai un cruceiro⁸ en cuxo varal está representado San Amaro, este santo é o patrono do lugar e hai unha romaría que se celebra o 15 de xaneiro.

Todo isto parece relacionar ambos elementos, relación que se torna certeza ó saber que antigamente a procesión que saía o día da romaría chegaba ata a barca e alí daba volta. Posteriormente chegaba a Aldea Vella, un lugar deshabitado a metade do camiño e máis recentemente tan só rodeaba o cruceiro. Actualmente a procesión non se celebra.

O que sexa San Amaro⁹ quen se asocie coa barca lévanos de cheo a isto *Immrama* irlandeses. San Amaro, trala morte dos seus pais, desprendeuse de todas as riquezas repartíndoas entre os pobres e fundando hospitais e asilos. Mandou construír unha nave coa intención de atopar o Paraíso. Tras anos de navegación e compadecéndose Deus de tan grande constancia e sólida fe, permitiu que a nave de San Amaro tocase unha costa descoñecida e solitaria. Deixando ós seus compañeiros, emprendeu só o camiño cara a unha alta serra que se vía ó lonxe; despois de días de camiñada logrou iniciar o ascenso á serra cuxas cimas parecían perderse no ceo. Tras moitas dificultades chegou ó máis alto dende onde viu un enorme val no medio de enormes cumbres, e no medio do cal se levantaba un enorme muro cunha porta de ouro. Descendeu cómoda e facilmente ata chegar a unha porta á que chamou. Saiu un vello de longa barba, o patriarca Henoch, que lle dixo a Amaro que tiña que volver tralos seus pasos pois ningún home chegara ata alí. Tras moitos rogos Henoch accedeu a deixarlle mirar pola mirilla, pero nada máis poñer o seu ollo nela, Henoch pechouna dicíndolle que xa estivera mirando tempo suficiente. Cheo de aflicción polo curto tempo que contemplara as maravillas da gloria, emprendeu a

⁶ Viaje por Galicia. Fr. Martín Sarmiento

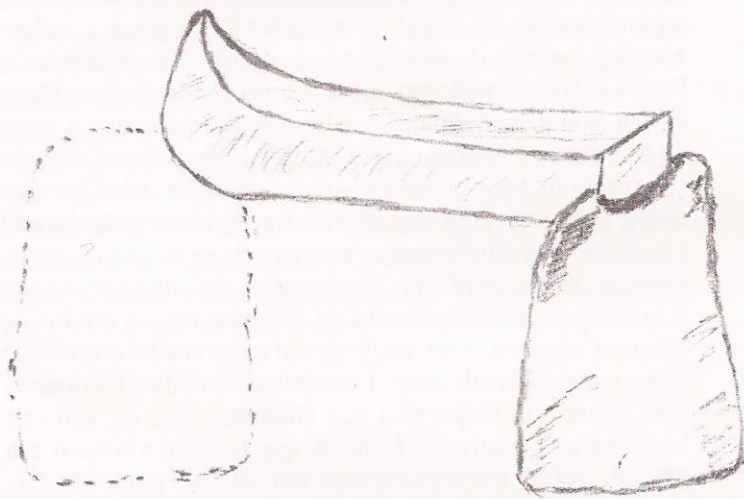
⁷ Neste punto conflúen, precisamente, os ríos San Xoán e Barbanza, e pasa a denominarse río Pedras, pola gran cantidade de pedras que hai no seu curso.

⁸ Este cruceiro é de 1525, seguramente o máis antigo do concello de A Pobra do Caramiñal e, ó menos que eu saiba, entre os dous ou tres máis antigos de Galicia dos que teñen data.

⁹ Tende a confundirse a San Amaro con San Mauro, pero, en realidade, son dous santos distintos. San Amaro é un santo inequivocamente galego, aínda que probablemente nin siquera existiu como tal; sería un máis daqueles santos, tan abundantes no santoral irlandés, que son superviventes da mitoloxía celta.

viaxe de regreso. Pero cando alcanzou o lugar onde deixara ós seus compañeiros atopou unha grande e populosa cidade. Parou nun regato de auga clara a beber e viu o seu rostro reflexado na auga. Era un vello de longa barba branca, pero atribuíu o seu aspecto ás penalidades da empresa. Dirixíndose á igrexa co ánimo de rezar quedouse perplexo cando soubo que se chamaba de San Amaro e que a cidade tamén tiña o mesmo nome, en recordo do seu fundador, un venerable peregrino chegado a porto facía 300 anos, no mesmo día en que se atopaban. Contáronlle que aquel santo se interno no país e nunca máis se soubo del. A súa tripulación construíu unhas pequenas casas mentres o esperaban e aquelas casas convertíranse co tempo naquela gran cidade. Así deuse conta San Amaro que aquilo que el creía fora un instante foran, en realidade, 300 anos¹⁰. Realizou as súas oracións e naquela mesma igrexa morreu.

O mesmo nome Amaro é de orixe celta de **maruos* “morto” > **n-maruos* > **amaruos* > *amaros*, este último co significado de inmortal.¹¹ Así pois, temos unha vez máis o tema da morte e a barca, o mellor da eternidade, da inmortalidade, porque se trata dunha viaxe do espírito ó “Paraíso”.

Reconstrucción hipotética da Barca se San Amaro

A barca de San Amaro presenta ademais unhas características especiais que foron estudadas polo profesor Fernando Alonso Romero. Segundo este autor tanto a forma (regala totalmente recta a excepción da proa que se levanta marcadamente cara ó alto) como as medidas (4,80 m. de eslora, 1,08 m. de manga e 70 cm. de puntal), emparentarían de forma inequívoca cos *curraghs* irlandeses. O mesmo Alonso Romero dinos que: “*a semellanza puidera ser, evidentemente, unha pura casualidade; pero o extraño, o que non acerto aínda a explicar, é a coincidencia das medidas restantes coa dos curraghs dos remeiros das illas de Arán*¹² (costa occidental de Irlanda), que é, ademais, o tipo de curragh máis tradicional, do que as súas orixes son dunha enorme antigüidade, como xa se demostrou por varias autores”¹³

O que non cabe a menor dúbida é que a pedra está inequivocamente traballada pola man do home, e representa unha embarcación que non ten paralelos na Península. Trátase dun bloque de granito de case 5 metros de lonxitude e 1 metro de ancho, que parece foi sacada do mesmo lugar onde se atopa. Está ladeada cara o lado dereito, como se tivera caído de enriba dunha pedra sobre a que está agora encaixada e que, xunto con outra (probablemente arrastrada nunha das crecidas do río) servíalle de pedestal.

É probable, como quere crer o profesor Alonso Romero que fose labrada por monxes irlandeses chegados aquí nunha data imposible de precisar ata non facer escavacións nos restos do mosteiro que permitisen atopar o eremitorio sobre o que se construíu, para celebrar a súa chegada a estas terras. Pero tamén é moito máis que iso, é unha daquelas barcas que van permitírnos viaxar ó Outro Mundo e van levar as almas ó Mais Alá. No cruceiro do que falamos máis atrás, que se levanta en Santa Cruz, enterrábanse os nenos que morrían sen bautizar, o único desta parroquia que servía para isto¹⁴. Tamén se paraban os enterros nel, deixando a caixa a un lado mentres se decía unha oración. Que mellor barqueiro que San Amaro, descendente daqueles deuses que unían este mundo co Outro, para conducir as almas dos defuntos.

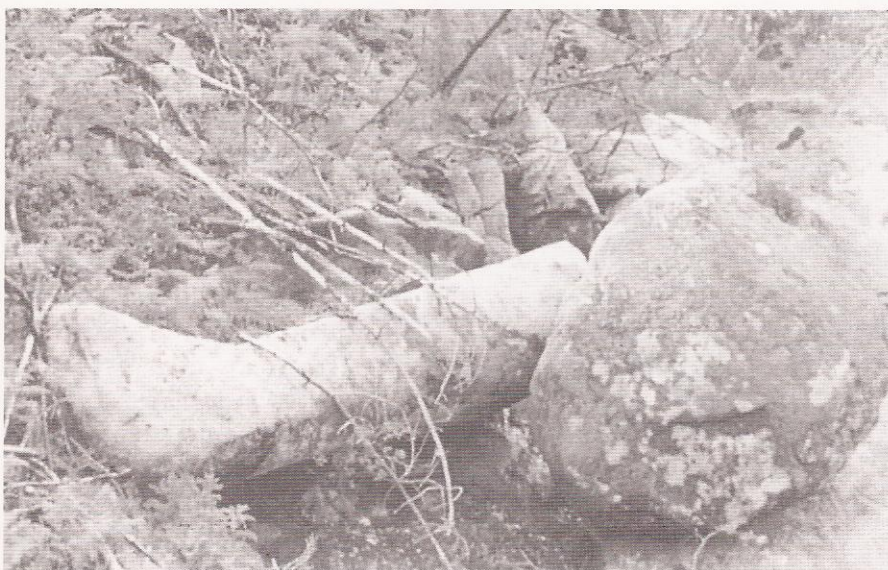
¹⁰ Nesta tradición de relatos de heroes e santos que viaxan ó Outro Mundo ou que divisan o Paraíso durante o que eles cren un instante e que en realidade foron moitos anos está unha das fazañas de Finn. En certa ocasión unha fada mándalle buscar dous broches no fondo da lagoa Armagh (o Outro Mundo), cando regresa á superficie con eles transcurriran moitos anos polo que é xa un vello. A fada, que en realidade é a Señora do Mais Alá, devólvelle a xuventude, aínda que lle queda un mechón de pelo branco.

¹¹ Dicionario dos nomes galegos. Dir. Por X. Ferro Ruibal. P. 118. Ed. Ir Indo

¹² Eslora: 5 m. Manga: 92 cm. Puntal: 65 cm.

¹³ Santos e barcos de pedra. Fernando alonso Romero. P. 92. Ed. Xerais de Galicia

¹⁴ Sería interesante un traballo sobre a especialización do cruceiro e a parroquia, pois se ben cando hai un cruceiro en toda a parroquia este serve para todo, se hai catro ou máis cada un ten unha función establecida.

Estado actual da Barca de San Amaro. Obsérvese que a pedra sobre a que está ladeada a barca presenta unha fendedura sobre a que encaixaría a popa cadrada da mesma. A outra pedra seguramente foi arrastrada nunha das crecidas do río.

O mosteiro de San Juan da Miserela, como xa vimos, substituíu a esta ermida, a finais do século XIV, durante case cen anos. Sen embargo, cara a 1470 plantéase a inviabilidade da súa continuidade, sobre todo, debido ás condicións de penuria a que se ven sometidos os monxes (asaltos, abandono, etc.). Han ser os nobres da zona quenes dean os primeiros

pasos necesarios para realizar o cambio. Ares López de Goyanes cede unha finca da súa propiedade contigua á igrexa de Sta. María del Xobre. Esteban de Xunqueiras asume a tarefa de establecer a partición e dotar economicamente as obras do novo mosteiro. Pola súa parte Juan Pastor, abade de San Pelayo de Antealtares, coroa a iniciativa coa concesión perpetua do inmovible e dá as primeiras instrucións para o traslado da pedra do castelo destruído polos irmandiños en Palmeira, de xeito que sirva para a construción do convento. Ademais, dada a súa devoción por San Antonio, considera que esta ha de ser a advocación obrigada do novo cenobio. Así é como pasa San Juan da Miserela a converterse en San Antonio do Xobre, tramitándose a aprobación definitiva da nova fundación en 1478.

Este convento había de converterse no século XVI nun importante centro de exportación de franciscanos a América e Asia: Fray Alonso del Espinar que en 1502 acompaña a Nicolás de Ovando cando este foi nomeado gobernador da Española e principal redactor das “Ordenanzas de Burgos”, antecedentes das “Leyes de Indias”; ou Alonso Muñoz que en 1592 embarcou cara a Asia e que había de gozar da mismísima confianza do emperador do Xapón que o nomeou o seu embaixador ante o virrei de México.

Pero iso é outra historia.